

Barbara Kałdon

Środki ochrony świadka

Zeszyty Prawnicze 9/2, 195-211

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BARBARA KALDON

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ŚRODKI OCHRONY ŚWIADKA

I. WSTĘP

Mechanizmy ochrony prawnej świadka przez wiele lat były niewystarczające. W dużej mierze sprowadzały się tylko do uregulowania w kodeksie karnym przestępstwa zastraszania. Wraz z dużym wzrostem przestępczości oraz sygnalizowaniem przez środki masowego przekazu zwiększającego się zagrożenia świadków, wynikła potrzeba stworzenia nowych norm prawnych umożliwiających skuteczną ochronę świadków przed naciskami z zewnątrz i przełamujących strach przed zeznawaniem. Celowi temu miało służyć wprowadzenie do k.p.k. najpierw nowelą z dnia 6 lipca 1995 r.¹, a następnie przepisami art. 184 i 191 § 3 k.p.k. instytucji świadka anonimowego. Przepis art. 191 § 3 k.p.k. normuje instytucję częściowego utajnienia świadka, odnoszącą się do zastrzeżenia do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu jedynie jego danych co do miejsca zamieszkania. Natomiast art. 184 k.p.k. wprowadził instytucję pełnego utajnienia świadka.

Kolejnym rozwiązaniem służącym ochronie prawnej świadka została instytucja świadka koronnego wprowadzona ustawą z dnia 25 czerwca 1997 r.² Jest to jednak „wtórna” intencja ustawodawcy, bowiem

¹ Dz.U. Nr 89, poz. 444.

² Dz.U. Nr 114, poz. 738 ze zm.

głównym celem powołania instytucji świadka koronnego jest rozbicie solidarności w zorganizowanych strukturach przestępczych oraz doprowadzenie do ujawnienia i postawienia w stan oskarżenia szefów zorganizowanych grup przestępczych.

Poza tym do metod ochrony zagrożonego świadka możemy zaliczyć: wydalenie z sali rozpraw oskarżonego na czas przesłuchania świadka, art. 185a i 185b oraz inne kwestie, których cel ochrony jest nieco inny.

II. WYKŁADNIA ART. 6 EKPCz.

Konieczność ochrony świadków, którzy składają zeznania w toku postępowania może być uzasadnieniem dla wprowadzenia ograniczeń w dostępie oskarżonego i jego obrońcy do takich dowodów. Takie ograniczenia Europejski Trybunał Praw Człowieka uznaje w orzecznictwie za dopuszczalne, ale pod warunkiem, że mimo ich wprowadzenia konkretne postępowanie będzie miało swój bieg zgodnie z regułami uczciwego procesu, a także w sposób nie naruszający prawa oskarżonego do obrony³.

Przepis art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności ustanawia zasadę fair trial⁴, w języku francuskim „proces equitable”⁵. Zasada fair trial w polskim piśmiennictwie początkowo była nazywana zasadą „procesu praworządnego”, określanego również mianem „uczciwego procesu”, „sprawiedliwej rozprawy”, „słusznego procesu”⁶.

³ A. RZEPIŃSKI, *Wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 20 listopada 1989 r. (Seria A nr 166) oraz z dnia 20 marca 1990 r. (seria A nr 170 B). Sprawa Kostovskiego przeciwko Holandii*, «Prokuratura i Prawo» (1995) nr 4, s. 121-124.

⁴ M.P. WĘDRYCHOWSKI, *Prawo do „uczciwej rozprawy” w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, «Przegląd Sądowy» 1.2 (1991), s. 64.

⁵ Ł. WOŹNIAK, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 20 I 1999 r.*, «OSP» 1999, poz. 121, s. 316.

⁶ T. JASUDOWICZ, *Orzecznictwo strasburskie. Zbiór orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1990-1997*, I, Toruń 1998, s. 213.

P. Hofmański słusznie zauważa, iż odnoszenie pojęcia fair trial do pojęcia sprawiedliwego procesu jest błędne, gdyż mówi nie o regułach postępowania, lecz o ich skutku, a pojęcie uczciwego procesu jest natomiast określeniem zbyt subiektywnym, zaś w art. 6 EKPCz idzie, bez wątplenia, o nastawienie obiektywistyczne⁷.

Przepis art. 6 konwencji, zapewniający stronom prawo do rzetelnego procesu, nie dotyczy warunków i zasad dopuszczania dowodów. Do zadań organów konwencji należy ustalenie, czy postępowanie w całości, łącznie ze sposobem przeprowadzenia dowodów, było rzetelne⁸.

Zbliżone stanowisko zajął Trybunał w sprawie Kostovski przeciwko Holandii, gdzie duże znaczenie dla wyniku prowadzonego postępowania dowodowego miały zeznania świadka incognito:

„Trybunał nie jest właściwy do oceny, czy oświadczenia anonimowych świadków zostały prawidłowo zebrane i zaliczone do materiału dowodowego. Jego zadaniem jest ocena, czy postępowanie jako całość, łącznie ze sposobem przeprowadzania dowodów, było rzetelne z punktu widzenia wymagań art. 6 EKPCz.”⁹

III. REGULACJE INNYCH PAŃSTW W ZAKRESIE OCHRONY ŚWIADKA

Poszczególne państwa w różny sposób starają się chronić świadków. Rozwiązania przyjęte w danym państwie są odbiciem systemu wartości w nim przyjętych, a także hierarchii dóbr chronionych.

Institucja świadka incognito jest znana i wykorzystywana przez ustawodawstwa wielu państw. Główną tego przyczyną stała się walka z zorganizowanymi grupami przestępczymi, które działają w coraz bardziej bezwzględny sposób.

⁷ P. HOFMAŃSKI, *Konwencja Europejska a prawo karne*, Toruń 1995, s. 238; TENŻE, *Komentarz do wybranych przepisów Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, III: *Prawo karne*, Warszawa 1997, s. 92- 93.

⁸ Orzeczenie *Asch przeciwko Francji*, wyrok z 26 IV 1991 r., A. 203, par. 26 [za:] M. A. NOWICKI, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo 2000*, cz. I, Warszawa 2000, s. 190.

⁹ A. RZEPIŃSKI, *Wyroki Europejskiego*, cit., s. 121-124.

Nowym zjawiskiem jest możliwość wykorzystania utajnionych świadków przed międzynarodowymi trybunałami powołanymi do osądzenia zbrodni wojennych.

Są państwa, w których świadkowie nie mają prawnego obowiązku ujawniania w każdej sytuacji własnego imienia i nazwiska. W Danii tajni agenci policji mają prawo odmówić złożenia zeznań przed sądem z powodu zagrożenia dekonspiracją. W Finlandii istnieje możliwość zatajenia przed oskarżonym miejsca zamieszkania, adresu i numeru telefonu. Natomiast tożsamość świadka nie może być tam nigdy utajniona. Anonimowe składanie zeznań nie jest przewidziane m.in. w Brazylii, Wenezueli, Rumuni, Grecji¹⁰.

W Japonii sąd może wyłączyć wobec świadka pytania odnośnie jego miejsca zamieszkania, adresu służbowego oraz innych adresów, gdy istnieje podejrzenie, że osoba lub mienie świadka może być zagrożone, a także gdy ze względu na tą obawę nie będzie miał możliwości złożenia swobodnych zeznań¹¹.

Na mocy chilijskiej ustawy antynarkotykowej świadkowie mają prawo do podawania fałszywej tożsamości¹².

Powyższa tematyka jest według mnie bardzo interesująca i z pewnością nie straci na aktualności z uwagi na ciągły wzrost zagrożenia przestępczością, a co za tym idzie – zastraszania świadków.

IV. INSTYTUCJA ŚWIADKA KORONNEGO W ZARYSIE

Wraz ze wzrostem zmian struktury przestępczości, w kierunku dominacji tzw. przestępczości zbrutalizowanej¹³, nierozzerwalnie jest związane zjawisko zagrożenia i zastraszania świadków. Świadek jako

¹⁰ A. MURZYNOWSKI, M. ROGACKA-RZEWNICKA, M. WĘDRYCHOWSKI, *Problematyka świadka incognito w postępowaniu karnym (w aspekcie prawnoporównawczym)*, «PiP» 53.8 (1998), s. 32.

¹¹ Art. 295 ust. 2 – Japońskiego kodeksu postępowania karnego [za:] P. WILIŃSKI, *Świadek incognito w polskim procesie karnym*, Kraków 2003, s. 133.

¹² Ustawa z 30 stycznia 1995 r. [za:] P. WILIŃSKI, *op. cit.*, s. 133.

¹³ S. WALTOŚ, *Świadek koronny – obrzeża odpowiedzialności karnej*, «PiP» 48.2 (1993), s. 13.

uczestnik procesu karnego wymaga skutecznej ochrony.¹⁴ W zależności od źródła i stopnia zagrożenia ustawodawca decyduje się na określone instrumenty ochrony świadka.

- a. Możliwość przesłuchania świadka koronnego z wyłączeniem jawności

Niewątpliwie ważnym przywilejem dla świadka koronnego jest możliwość jego przesłuchania na rozprawie z wyłączeniem jawności. Uprawnienie takie przewiduje art. 13 u.o.s.k. Celem tego uregulowania jest konieczność zapewnienia bezpieczeństwa świadkowi koronnemu. Przewodniczący składu orzekającego jest zobowiązany do pouczenia o nim świadka koronnego, który aby skorzystać z tego prawa musi złożyć stosowny wniosek przed rozprawą lub w czasie jej trwania, ale przed przystąpieniem do przesłuchania. Wniosek w tym przedmiocie jest dla sądu wiążący. Jawność tej rozprawy zostaje wyłączona w formie postanowienia, które nie podlega zaskarżeniu. Na sali rozpraw mogą pozostać oskarżeni i ich obrońcy, a także oskarżyciele i skład orzekający.

- b. Podmioty objęte ochroną na mocy u.o.s.k.

Podstawowym warunkiem uzasadniającym objęcie ochroną świadka koronnego lub osoby dla niego najbliższej jest ich zagrożenie życia lub zdrowia. Osobą najbliższą według art. 115 § 11 jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Świadek koronny ze względu na swoją rolę, występujący jako najważniejsze osobowe źródło dowodowe, w sprawach o najcięższe przestępstwa niewątpliwie jest narażony na różnorakie niebezpieczeństwa związane z zagrożeniem swojego życia lub zdrowia. Nie ma też wątpliwości co do tego,

¹⁴ E. KOWALEWSKA-BORYS, *Świadek koronny w ujęciu dogmatycznym*, Kraków 2004, s. 246.

że osoby dla niego najbliższe, jego rodzina, będą poddawane różnym presjom.

Ochroną na mocy ustawy o świadku koronnym można także objąć podejrzanego, który spełnił ustawowe warunki przewidziane w art. 3 ust. 1. Oznacza to, że objęcie ochroną jest możliwe również w przypadku spełnienia przez podejrzanego ustawowych wymogów, nawet przed faktem wystąpienia prokuratora z wnioskiem o dopuszczenie dowodu z zeznań świadka koronnego. Dotyczy to także osoby najbliższej dla podejrzanego (art. 14 ust. 3).

Osoby chronione wymienia również § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1998r. w sprawie szczegółowych warunków, zakresu i sposobu udzielania oraz cofania ochrony i pomocy świadkom koronnym i innym osobom¹⁵. W § 1 tego aktu prawnego czytamy, że są to te same osoby, ale pod warunkiem, że zostały objęte ochroną i pomocą na podstawie prokuratorskiego postanowienia.

Należy zaznaczyć, że bez znaczenia jest stadium postępowania, w którym taka ochrona lub pomoc może być przyznana oraz rodzaj przestępstwa wymienionego w art. 1 ustawy¹⁶.

Według E. Kowalewskiej-Borys zagrożenie świadka koronnego jest szczególnie z trzech powodów: po pierwsze świadek ten wspiera swoimi zeznaniami oskarżenie, po drugie w oczach swoich oskarżonych kolegów oprócz tego, że jest informatorem, jest także zdrajcą, a ponadto za współpracę z organami ścigania otrzymuje przywilej bezkarności¹⁷.

c. Rodzaje ochrony świadka koronnego

Art. 14 ust. 1 ustawy oraz przepisy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1998r. określają rodzaje ochrony świadka koronnego. Ochrona sensu largo świadka koronnego obejmuje: ochronę osobistą, pomoc w zakresie zmiany jego miejsca pobytu, w zakresie zmiany miejsca

¹⁵ Dz.U. Nr 165, poz. 1196.

¹⁶ K.J. PAWELEC, *Wyjaśnienia podejrzanego, zeznania świadka i instytucja świadka koronnego*, Warszawa 2003, s. 153.

¹⁷ E. KOWALEWSKA-BORYS, *op. cit.*, s. 259.

zatrudnienia, pomoc finansową w przypadku niemożliwości zatrudnienia. W szczególnie uzasadnionych przypadkach wydaje się dokumenty umożliwiające używanie innych niż własne danych osobowych, w tym i upoważniających do przekroczenia granicy (art. 14 ust. 1 ust., i § 8 rozporządzenia). Do tej ochrony zalicza się także możliwość przeprowadzenia zabiegu chirurgicznego usuwającego charakterystyczne elementy wyglądu lub operację plastyczną (art. 14 ust. 1 ustawy).

Ochrona osobista może przybierać postać: stałej lub okresowej obecności policjanta lub policjantów w pobliżu osoby chronionej, lub też obserwacji takiej osoby i otoczenia, w którym przebywa, a także wskazania jej miejsca pobytu, czasu przemieszczania się, a także określenia zakresu, warunków i sposobu kontaktowania się osoby chronionej z innymi osobami.

Pomoc w zakresie zmiany miejsca pobytu może być udzielona w sytuacji, gdy zachodzi potrzeba długotrwałej ochrony lub, gdy ochrona osobista nie jest wystarczającym środkiem do przeciwdziałania zagrożeniu życia lub zdrowia. Polega ona na podejmowaniu działań o charakterze organizacyjnym lub finansowym, które umożliwiają takiej osobie pobyt w miejscu innym niż dotychczasowe, np. zapewnienie tymczasowego lokalu mieszkalnego, pomoc w wynajęciu lub zakupie mieszkania, pomoc w przeprowadzce lub zagospodarowaniu, w umieszczeniu dzieci w szkole, przedszkolu, żłobku, podejmowaniu czynności niezbędnych do: ochrony mieszkania lub mienia, które pozostały w poprzednim miejscu pobytu, roztoczenia opieki nad pozostawioną osobą niedołązną lub chorą, którą opiekowała się osoba chroniona, załatwienia innych ważnych spraw życiowych związanych ze zmianą miejsca pobytu (§ 5 ust. 2 rozporządzenia).

W sytuacji szczególnego zagrożenia życia lub zdrowia, osobie chronionej mogą zostać wydane dokumenty umożliwiające używanie innych niż własne danych osobowych. Może to mieć miejsce, gdy inne formy ochrony lub pomocy są niewystarczające dla zagwarantowania jej bezpieczeństwa, albo w sytuacji kiedy ochrona lub pomoc będą miały długotrwały charakter. Dokumenty takie mogą również uprawniać osobę chronioną do przekroczenia granicy państwowej w sytuacji, gdy opuszczenie terytorium Polski jest niezbędne dla zapewnienia jej

takiej ochrony, wyjazd taki jest uzasadniony ważnymi sprawami osobistymi i nie narusza interesu wymiaru sprawiedliwości, nie powodując przy tym wzrostu zagrożenia dla życia lub zdrowia, a także gdy względy bezpieczeństwa uzasadniają posługiwanie się nimi w kraju (§ 8 rozporządzenia).

Objęcie ochroną lub pomocą u.o.s.k. uzależnia od złożenia stosownego wniosku.

Z. Wrona uważa, że na podstawie przepisu art. 14 ust. 1 ustawy można wydawać dokumenty urzędowe i prywatne, a decyzje w zakresie ich wydawania muszą uwzględniać okoliczności konkretnego przypadku, przede wszystkim potrzeby związane ze skuteczną ochroną, stopień i rodzaj zagrożenia¹⁸.

Wydanie nowych dokumentów tożsamości nie dotyczy podejrzanego, co do którego nie uprawomocniło się postanowienie w przedmiocie dopuszczenia go do udziału w procesie jako świadka koronnego, ani osób mu najbliższych (art. 14 ust. 3 ustawy).

Ustawodawca przewiduje także pomoc w zakresie zmiany miejsca zatrudnienia w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia osoby chronionej, związanego z dotychczasowym miejscem zatrudnienia lub w razie konieczności zapewnienia źródła utrzymania osobie chronionej, która zmieniła miejsce pobytu (art. 14 ust. 1, § 6 rozporządzenia). Pomoc w tym zakresie polega na: uzyskiwaniu informacji o możliwościach zatrudnienia takiej osoby, zwracaniu się do pracodawców o jej zatrudnienie lub do urzędów pracy o pośrednictwo w ich zatrudnieniu, a także pomocy w uzyskaniu nowych kwalifikacji (§ 7 ust. 1 rozporządzenia). Komendant Główny Policji przy udzieleniu tej pomocy uwzględnia kwalifikacje zawodowe i inne warunki osobiste osoby chronionej (§ 7 ust. 2).

Pomoc finansowa jest przewidziana w sytuacji, gdy w trakcie wykonywania czynności mających na celu udzielenie pomocy osobie chronionej okaże się, że nie ma możliwości jej zatrudnienia lub osoby dla niej najbliższej (art. 14 ust. 2 ustawy). Może być ona przyznana osobie,

¹⁸ Z. WRONA, *Ochrona świadka koronnego, a administracyjnoprawna sytuacja osoby*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci profesora Stanisława Waltosia*, red.: J. CZAPSKA, A. GABERLE, Warszawa 2000, s. 430.

która nie posiada wystarczających środków utrzymania, a niepodjęcie pracy jest spowodowane zagrożeniem jej życia lub zdrowia związanego z podjęciem pracy, brakiem możliwości zatrudnienia lub innymi przesłankami je uniemożliwiającymi. Pomoc ta powinna zapewnić pokrycie kosztów utrzymania osoby chronionej (§ 14 ust. 2 rozporządzenia). Jest ona realizowana w gotówce za pokwitowaniem (§ 14 ust. 3).

Inną formą pomocy jaką może uzyskać osoba chroniona, jest przeprowadzenie zabiegów chirurgicznego usuwającego charakterystyczne elementy wyglądu lub operacji plastycznej. Ustawodawca używa tutaj zwrotu „jak również mogą uzyskać inną formę pomocy, a zwłaszcza przeprowadzenie zabiegu chirurgicznego...”, co oznacza, że zabieg ten jest tylko jedną z możliwości.¹⁹ Inną taką formą może być np. pomoc psychologiczna. Jej potrzebę dostrzegają przedstawiciele doktryny procesu karnego.²⁰ Zostało to potwierdzone w badaniach świadków koronnych przeprowadzanych przez Z. Raua.²¹

d. Opinie odnośnie funkcjonowania instytucji świadka koronnego

Z. Rau zapytał w swoich badaniach: policjantów, prokuratorów oraz sędziów – czy uważają, że instytucja świadka koronnego z jej plusami (między innymi rozbijaniem solidarności grupy) i minusami (między innymi olbrzymimi kosztami) jest potrzebna i należy ją na stałe wprowadzić do polskiego prawa. Odpowiedzi są w zasadzie jednoznaczne – 96% policjantów uważa instytucję świadka koronnego za potrzebną, takiego również zdania jest 93% prokuratorów i 95% sędziów²².

Z drugiej strony, z różnych spraw prowadzonych w Polsce wynika, że status świadka koronnego był przyznawany w sposób nie do końca przemyślany, a często fakty ujawnione w trakcie postępowania

¹⁹ B. KURZEPA, *Świadek koronny. Geneza instytucji. Komentarz do ustawy*, Toruń 2005 s. 171.

²⁰ E. KOWALEWSKA-BORYS, *op. cit.*, s. 262; E. GRUZA, *Programy ochrony świadka*, «Prokuratura i Prawo» (1998) nr 2, s. 104 i n.

²¹ Z. RAU, *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002, s. 218.

²² Z. RAU, *Przestępczość zorganizowana*, *cit.*, s. 203-204.

nia dowodowego wskazywały, że właśnie osoby występujące obecnie w roli świadków koronnych były inicjatorami działań przestępczych²³. W związku z tym należy stwierdzić przydatność instytucji świadka koronnego w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej, a ponadto przyznanie statusu takiego świadka osobie musi być poprzedzone dokładnym rozpoznaniem okoliczności popełnienia czynu wraz z ustaleniem roli tej osoby w funkcjonowaniu grupy.

Przeciwko świadkowi koronnemu, jako instytucji z pogranicza procesu karnego i policyjnych działań operacyjnych, podnoszone są poza tym argumenty, iż może grozić złamaniem lub zachwianiem podstawowych zasad prawnych: równości obywateli wobec prawa, pewności obrotu prawnego, zakazu zmiany ról procesowych, swobodnej oceny dowodów, prawdy materialnej, a także ogólnych kanonów etycznych i moralnych, według których sprawca musi ponieść prawne konsekwencje swojego czynu, zaś państwo nie powinno wchodzić z nim w jakiegokolwiek układy tylko dlatego, aby ścigać innych sprawców²⁴.

Podsumowując można stwierdzić, że to ostatecznie praktyka zdecydowanie o pozytywnej lub negatywnej ocenie przydatności omawianej instytucji, ujawnione przy tym zostaną jej wady oraz zalety.

V. ANALIZA ART. 191 § 3 K.P.K.

a. Art. 191 § 3 k.p.k. – uwagi wstępne

W literaturze przedmiotu spotykamy się z pojęciem „świadka incognito sensu largo”²⁵. Odnośni się ono do świadka, o którym mowa w art. 191 § 3 k.p.k. Często określa się go także: „małym utajnieniem”, „małym incognito”, „częściowym utajnieniem”, lub też „łagodniej-

²³ Z. RAU, *Przestępczość zorganizowana*, cit., s. 225.

²⁴ T. TOMASZEWSKI, *Instytucja świadka koronnego w ocenie studentów prawa (wyniki badań ankietowych)*, «*Studia Iuridica*» 34 (1997), s. 195-196.

²⁵ E. GRUZA, *Ocena wiarygodność zeznań świadków w procesie karnym*, Kraków 2003, s. 186,188.

szą postacią świadka incognito²⁶. Istnieje także pogląd, że nowela z 1995r. wprowadziła do Kodeksu postępowania karnego „dwie odmiany świadka incognito”²⁷.

W art. 191 § 3 k.p.k. chodzi o świadka, który w przypadku zajścia uzasadnionej obawy użycia wobec niego, lub osoby najbliższej przemocy czy też groźby bezprawnej w związku z jego czynnościami może zastrzec dane odnośnie miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Dotyczy to przede wszystkim składania zeznań. W takiej sytuacji pisma procesowe doręcza się do instytucji, w której świadek jest zatrudniony lub na inny wskazany przez niego adres. Inicjatywa w sprawie takiego zastrzeżenia należy do świadka, ciąży na nim jednak obowiązek uprawdopodobnienia istnienia przesłanek, które przemawiają za takim utajnieniem. Obawa musi być realna i konkretna²⁸, a zastrzeżenie jest wyłącznie ograniczone do miejsca zamieszkania świadka i nie może być rozszerzone na inne dane. Przesłanki zastosowania art. 191 § 3 k.p.k. zostały scharakteryzowane przez sposób zachowania, skierowany odnośnie świadka, a więc do użycia przemocy lub groźby bezprawnej.

b. Świadek incognito sensu largo, a świadek anonimowy sensu stricto

Omawiany przepis art. 191 § 3 k.p.k. w powiązaniu ze świadkiem incognito sensu stricto ma podobny zakres podmiotowy i podobnie określone okoliczności, ale poza tym istnieją po między nimi zasadnicze różnice. Zakres podmiotowy dotyczy podmiotów, które uzyskują szczególne uprawnienia, czyli świadków, oraz podmiotów, z uwagi na które przysługuje świadkowi owo szczególne uprawnienie, tj. jego osoby najbliższe. Podobne określenie okoliczności odnosi się co do istnienia uzasadnionej obawy. Różnice pomiędzy tymi dwiema instytucjami dzielą się na: przyczyny uzasadniające ich zastosowanie, zakres infor-

²⁶ J. TYLMAN, *Instytucja świadka incognito*, «Acta Universitatis Lodziensis Folia Iuridica» (1997) nr 65, s. 41.

²⁷ P. SZUSTAKIEWICZ, *Prawa i obowiązki świadka*, «Gazeta Prawna» (1996) nr 20, s. 30.

²⁸ T. GRZEGORCZYK, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2005 s. 488.

macji zachowanych w tajemnicy, formę decyzji, oraz sposób składania zeznań.

Do przesłanek koniecznych dla skorzystania z art. 184 k.p.k. należą: niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub mienia w znacznych rozmiarach, a odnośnie art. 191 § 3 k.p.k. jest to obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej bez względu na fakt jakiego dobra dotyczy.

Jeśli zaś chodzi o zakres zachowanych w tajemnicy informacji, to przy świadku anonimowym wyróżniamy okoliczności umożliwiające ujawnienie tożsamości świadka, w tym jego dane osobowe, a przy „małym incognito” – dane dotyczące miejsca zamieszkania. Formą decyzji odnośnie świadka utajnionego jest postanowienie sądu lub prokuratora, a ze strony „świadka incognito sensu largo” – zastrzeżenie przez świadka. Świadek anonimowy składa zeznania w miejscu i sposób zapewniający zachowanie tożsamości w tajemnicy, a podmiot określony w art. 191 § 3 k.p.k. – jawnie na rozprawie²⁹.

Niewątpliwie można stwierdzić, że odmienna jest istota obu instytucji.

Zastrzeżenie miejsca zamieszkania świadka, o którym mowa w art. 191 § 3 k.p.k. nie powoduje w jakimkolwiek stopniu jego anonimowości. Fakt ukrycia adresu nie powoduje utajnienia osoby świadka przed uczestnikami procesu. Świadek anonimowy występuje natomiast incognito, jest nieznanym z imienia i nazwiska oraz składa zeznania w sposób uniemożliwiający ustalenie tożsamości. W obu przypadkach mamy do czynienia z formami ochrony świadka, jednak w różnym stopniu zaawansowanym³⁰.

VI. ŚWIADEK INCOGNITO

Gwarancją bezpieczeństwa świadka jest jego anonimowość. Oznacza ona zachowanie w tajemnicy jego tożsamości.

Utajnienie świadka polega na objęciu tajemnicą informacji na temat jego osoby lub z nią związanych, które to mogłyby doprowadzić

²⁹ P. WILIŃSKI, *op. cit.*, s. 127.

³⁰ S. WALTOŚ, *Proces karny. Zarys systemu.*, Warszawa 2005, s. 233.

do jego identyfikacji. Zgodnie z art. 184 k.p.k. postanowieniem o zachowaniu tajemnicy są objęte okoliczności umożliwiające ujawnienie tożsamości świadka, w tym jego dane osobowe, jeżeli nie mają one znaczenia dla rozstrzygnięcia w sprawie. Nie tylko jednak ich ujawnienie może prowadzić do ustalenia tożsamości. Zakres informacji mogących prowadzić do ustalenia tożsamości świadka jest bardzo szeroki. Mogą to być dane, które będą dotyczyć bezpośrednio lub tylko pośrednio jego osoby. Czasami zdarzyć się może, że znajomość tylko jednej informacji doprowadzi do jego identyfikacji.

Projekt Kodeksu postępowania karnego z 1995r. mówi o zachowaniu w tajemnicy „danych osobowych świadka”. W przepisie art. 164a § 1 d.k.p.k. wprowadzonym nowelą sierpniową ustawodawca użył jednak wyrażenia: „dane umożliwiające ujawnienie tożsamości świadka”. Definicja ta obejmuje zarówno informacje dotyczące bezpośrednio samego świadka jak i pośrednio z nim związane. Art. 184 § 1 k.p.k. z 1997 r. powrócił do koncepcji zaprezentowanej w projekcie z 1995 r. W projekcie z grudnia 2000 r. była z kolei mowa o zachowaniu w tajemnicy „okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka, w tym danych osobowych, jeżeli nie mają one istotnego znaczenia dla rozstrzygnięcia w sprawie”. Ustawa sierpniowa z 2001 r. w podobny sposób określała zakres objęty tajemnicą informacji. Obecnie obowiązujący przepis art. 184 § 1 k.p.k. został oparty na projekcie z grudnia 2000 r. Jedyna zmiana polega na pominięciu słowa „istotnego” przy wskazaniu zakresu utajnienia. Zgodnie z obecnym jego brzmieniem postanowienie dotyczy zachowania w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka, w tym danych osobowych, jeżeli nie mają one znaczenia dla rozstrzygnięcia w sprawie.

Ustawa karnoprocesowa nie zawiera definicji danych osobowych. W literaturze przedmiotu od dawna są prezentowane rozbieżne opinie co do zakresu tego pojęcia, o którym mowa w art. 184 § 1 k.p.k. P. Hofmański uważa, że danymi osobowymi są: nazwisko, imię, data i miejsce urodzenia, imiona rodziców, stan cywilny, miejsce zamieszkania i miejsce zatrudnienia, jak również inne dane³¹. Zdaniem

³¹ P. HOFMAŃSKI, *Świadek anonimowy procesie karnym*, Kraków 1998 s. 134.

R. Baszuka, pojęcie danych osobowych odnosi się do art. 6 ustawy z 29 sierpnia 1997r. o ochronie danych osobowych, który uznaje je za „każdą informację dotyczącą osoby fizycznej, pozwalającą na określenie tożsamości tej osoby”³². Według Sądu Najwyższego brak jest podstaw do utożsamiania pojęcia informacji „określających” tożsamość osoby, którym posługuje się UoDO, z pojęciem informacji „uniemożliwiających ujawnienie tożsamości świadka” użytym w art. 184 § 2 k.p.k.³³ L. Paprzycki uznał, że zwroty „dane osobowe” oraz „tożsamość świadka” muszą oznaczać to samo, a o odmienności określenia z § 2 art. 184 k.p.k. zadecydowała technika legislacyjna, aby nie powtarzać w następnym zdaniu tekstu aktu prawnego takiego samego wyrażenia³⁴. NSA w Warszawie w orzeczeniu z 17 listopada 2000 r. stwierdził, iż danymi osobowymi w rozumieniu UoDO są informacje, które pozwalają na określenie tożsamości osoby, tj.: imię, nazwisko, adres, numery pesel, nip oraz inne dane zawierają informacje o osobie³⁵. Szeroką definicję danych osobowych przyjęto w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady z 24 października 1995 r. (95/46/EC) w sprawie ochrony danych osobowych.

Konwencja Rady Europy z 1981r. dotycząca ochrony osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych również uznała, że pojęcie danych osobowych oznacza „każdą informację dotyczącą osoby fizycznej o określonej tożsamości lub dającej się zidentyfikować”. Z uwagi na powyższe rozważania należy przyjąć za J. Bartą i R. Markiewiczem, że zwrot „dane osobowe” powinien być rozumiany na gruncie prawa polskiego jako wszelkie informacje odnoszące się do osoby fizycznej, o ile tylko możliwe jest określenie tożsamości tej osoby, jej zidentyfikowanie³⁶. Pojęcie danych osobowych

³² R. BASZUK, *Świadek incognito po trzech latach – refleksje obrońcy*, «MoP» 6.9 (1998), s. 32.

³³ Postanowienie SN z 7 marca 2001r., IV KKN 617/2000.

³⁴ L.K. PAPRZYCKI, *Świadek anonimowy – standard europejski, a realia postępowania karnego*, «Palestra» 47.1-2 (2002), s. 19,21-22.

³⁵ II SA 1860/2000.

³⁶ J. BARTA, R. MARKIEWICZ, *Ochrona danych osobowych. Komentarz*, Kraków 2001, s. 282-284.

zawarte w UoDO jest niewątpliwie szerokie i elastyczne, a przez to przydatne w praktyce. Spod obowiązywania tej ustawy są wyłączone tylko osoby fizyczne przetwarzające dane osobowe wyłącznie w celach osobistych lub domowych (art. 3 ust. 4 UoDO). Słuszne wydaje się być twierdzenie, że pojęcie danych osobowych z art. 184 § 1 k.p.k. musi być odnoszone do definicji danych osobowych zawartych w art. 6 ust. 1 UoDO³⁷.

Kodeks postępowania karnego posługuje się pojęciem tożsamości w art. 413 w § 1 ust. 3 w art. 504 § 1 ust. 3. Powinna ona być w tym ujęciu rozumiana jako identyczność podmiotowa, właściwość identyfikacyjna osoby.

Dane osobowe bezpośrednio i pośrednio związane ze świadkiem, jak również inne informacje z nim związane, można określić łącznie jako dane umożliwiające ujawnienie tożsamości świadka, do których odwołuje się art. 184 k.p.k. Każda informacja mogąca zdemaskować świadka będzie spełniać kryteria, o których mowa w § 1 art. 184 k.p.k.

Z treści przepisu art. 184 § 2 k.p.k. można wywnioskować, że okoliczności objęte postanowieniem o utajnieniu świadka pozostają do wiadomości sądu i prokuratora, a gdy zachodzi konieczność także funkcjonariusza policji prowadzącego postępowanie. Do czynników, od których uzależniona jest efektywność utajnienia można zaliczyć: układ okoliczności danej sprawy, postawę organów procesowych, oraz dostępne środki techniczne³⁸.

Z kolei utajnienie będzie efektywne w znaczeniu materialnym, gdy umożliwi oprócz zachowania w tajemnicy tożsamości świadka, także przeprowadzenie dowodu z jego zeznań. Chodzi tutaj mianowicie o zdobycie materiału dowodowego. Miarą efektywności będzie więc tutaj uzyskanie środka dowodowego zgodnie z regułami procesowymi.

VII. ZAKOŃCZENIE

Problem ochrony zagrożonego świadka pojawił się w polskiej dyskusji naukowej i piśmiennictwie na początku lat dziewięćdziesią-

³⁷ P. WILIŃSKI, *op. cit.*, s. 298.

³⁸ P. WILIŃSKI, *op. cit.*, s. 333- 334.

tych. Miało to związek z zastraszaniem na wysoką skalę świadków oraz ich osób najbliższych, a także ze wzrostem środowisk przestępczych. Dyskusja odnośnie potrzeby walki z najgroźniejszymi formami i technikami przestępczości, w tym zwłaszcza przestępczości zorganizowanej uwypukliła zagadnienie konieczności wykreowania katalogu środków nadających się do jej zwalczania³⁹.

Ochroną prawną należy objąć pokrzywdzonych, tajnych agentów policji, a także inne osoby, których zadaniem jest dostarczenie wiadomości istotnych dla procesu, ale które są ogarnięte strachem przed zemstą⁴⁰.

Przestępczość zorganizowana stanowiąca niespornie poważne zagrożenie skłoniła do poszukiwania coraz skuteczniejszych metod jej zwalczania⁴¹.

Świadek anonimowy i koronny należą niewątpliwie do instytucji młodych i kontrowersyjnych. Ich przeciwnicy zarzucają im złamanie zasad procesowych i konstytucyjnych. Sceptycy uważają je za nieprzydatne, zbędne i nieskuteczne. obrońcy tych instytucji twierdzą natomiast, że życie i zdrowie świadka jak również walka z przestępczością zorganizowaną powinny być ważniejsze od modelowo przyjętych rozwiązań. Według zagorzałych zwolenników mogą to być skuteczne środki do walki z najgroźniejszą przestępczością.

Z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, że bardzo często zeznania takich świadków doprowadzają do zdobycia nie tylko informacji o fakcie popełnienia przestępstwa i przebiegu zdarzenia przestępczego, ale także do uzyskania w następstwie podjętych na ich podstawie działań dowodów. Ich zeznania niejednokrotnie przyczyniły się do bezpośredniego wykrycia sprawców przestępstw lub ich ustalenia z pośród kręgu podejrzanych. Na podstawie wyników badań należy stwierdzić, że dowody z zeznań świadka koronnego i incognito mają w wielu

³⁹ P. HOFAMAŃSKI, *Procesowe środki zwalczania przestępczości zorganizowanej. Wprowadzenie do problemu*, «Przegląd Policyjny» 1994 nr 2-3, s. 13 i n.

⁴⁰ S. WALTOŚ, *Dylematy ochrony świadka w procesie karnym*, «PiP» 50.4 (1995), s. 43.

⁴¹ B. NITA, *Konstytucyjne granice zwalczania przestępczości zorganizowanej (rozważania na tle instytucji świadka koronnego)*, «Przegląd Sądowy» 13.5 (2003), s. 183.

sprawach zasadniczy wpływ na kierunek toczącego się postępowania, dostarczając przy tym informacji umożliwiających ustalenie stanu faktycznego sprawy oraz ujawniając istniejące w sprawie dowody.

Dyskusje na temat omawianych instytucji toczą się nie tylko na łamach prawniczych czasopism, ale także mają swój wymiar w działaniach organów ścigania, prokuratury, w orzecznictwie sądów powszechnych oraz w orzecznictwie Sądu Najwyższego. Problem potrzeby i zakresu wykorzystania świadka incognito i koronnego ma doniosłe znaczenie dla teorii przedmiotu, jak i dla praktyki działań karnoprosesowych.

Pomimo bardzo wysokich kosztów związanych ze stosowaniem tych instytucji, powszechne jest przekonanie, iż są one opłacalne, gdyż przerywają nielegalną działalność przestępczą.

Przepisy k.p.k. nie chronią jednak do końca świadka. Nie ma on bowiem gwarancji, że pisma mu doręczone nie będą udostępnione osobom postronnym, a jego adres i dane osobowe odnotowuje się w protokole, do którego każdy może mieć dostęp. Nie ma żadnego przepisu, który zezwalałby na wyłączenie protokołu przesłuchania świadka z dokumentów składających się na akta sprawy, które są udostępniane podejrzанemu. Ponadto do aktu oskarżenia w załączniku należy podać imię, nazwisko i adres świadka.

MEANS OF THE PROTECTION OF THE WITNESS

Summary

Anonymous and key witness are involved undoubtedly in young and controversial institutions. Their opponents accuse them of breaking trial and constitutional principles. Sceptics regard useless, unnecessary and ineffective them. However defenders of these institutions claim that the life and the health of the witness as well as the fight against the organized crime should be more important than answers in a model fashion accepted. According to keen supporters they can it to be effective measures to the fight against most dangerous crime.